

Антидискриминационни измерения на социалната работа със стари хора

Сашо Нунев

Anti-discrimination dimensions of social work with old people: The article presents the anti-discrimination dimensions of social work with older people in the context of national and European policies of non-discrimination and in accordance with current trends in the field of social work in countries with a tradition and research on this problem. Are displayed main elements of this area of social work and justified the need to intensify scientific research and practical action in the analyzed issue.

Key words: anti-discriminatory social work, ageism, age discrimination, antidiscrimination dimensions of social work with older people

ВЪВЕДЕНИЕ

Проблемът за антидискриминационните измерения на социалната работа със стари хора, разглеждан в условията на демографска криза, е един актуалните в научната и професионалната дейност. В нашата страна той е недостатъчно проучен и изисква развитие на виждането за геронтологичната компетентност на социалния работник и институциите за социални услуги в съответствие с националните и европейските политики за активно стареене и недискриминиране.

1. Европейски и национален контекст и политики за активно стареене

Европейският съюз обяви 2012 година за „Европейска година на активното стареене и солидарност между поколенията“. Тази инициатива е израз на признание и поощрение на активното стареене и същевременно отговорност за пренастройване на социалните системи към демографските тенденции и процеси на застаряване на населението в страните от Европа и утвърждаване на общество на всички възрасти. Нейното протичане в България е свързано с приемането на Национална работна програма [1]. В Програмата се открояват негативните аспекти в демографското развитие на страната, свързани с нарастването на броя на населението на 65 и повече години, разкриват се политиката на държавата за насърчаване на активния живот на възрастните хора и политиките и инициативите, кореспондиращи с приоритетите на Националната стратегия за демографско развитие на Република България до 2020 година.

Приетото през 2008 година Предложение на директива на Съвета за прилагане на принципа на равно третиране на лицата без оглед на религиозна принадлежност или убеждения, увреждане, възраст или сексуална ориентация COM (2008) 426 е част от „Обновена социална програма: възможности, достъп и солидарност в Европа на 21 век“ COM (2008) 412. То определя антидискриминационната рамка и установява единно минимално равнище на защита за хората, които са обект на такъв вид дискриминация, във външни за трудовата заетост области (социална закрила, здравеопазване, образование, достъп до стоки, услуги и жилище и др.). [2; 7].

Дискриминацията на възрастните хора е един актуалните социалнополитически проблеми и бариера пред формирането на толерантно към всички европейско обществено пространство. В проучване на Евробарометър №317 от 2009 г. се разглеждат възприятия, опит и нагласи, свързани с дискриминацията в ЕС на основата на етнически произход, увреждания, сексуална ориентация, възраст, религия, пол, както и множествената дискриминация [8]. В раздела за възрастова дискриминация средната стойност на обществените възприятия за възрастова дискриминация в ЕС е 58% и тя е на втора позиция след тази на възприятията и нагласите за етническата дискриминация (61%). В България обществените нагласи и възприятия за възрастова дискриминация са със средна стойност 58%, което е с 8% повече отколкото при етническата дискриминация. За петгодишния период до 2009

година делът на обществените нагласи и възприятия за възрастова дискриминация у нас е нараснал два пъти. Част от причините за тези процеси са свързани с икономическата криза и по-голямата сигурност на работните места на възрастните хора. Но не трябва да се пренебрегват негативните промени в междугенерационните отношения и в ценностните позиции за старостта и стареенето. В съвкупността си визирните фактори, както и някои дефицити в антидискриминационната подготовка на помагачите специалисти, допринасят за динамизиране на негативните възприятия и на дискриминационните нагласи към възрастните хора в сферата на социалните и здравните услуги.

2. Същност и актуални аспекти на дискриминацията на възрастни хора

Възрастовата дискриминация е сериозно предизвикателство за съвременното общество и засяга ежедневиите социални взаимодействия и важни за живота и благосъстоянието на хората в напреднала възраст сфери, като здравеопазване, социални дейности, трудова заетост и др. В сравнение с други видове дискриминация, на нея се отделя по-малко внимание в изследвания, въпреки негативната демографска тенденция на застаряване на населението и нарастването на дела му във възрастта над 65 години в европейски и глобален план [15; 16].

Понятието "ейджизъм" е въведено в края на 60-те години на ХХ век от Р. Бътлър, който интерпретира свързаното с него явление като системно стереотипизиране и дискриминиране на хора заради напредналата им възраст, както расизма и сексизма постигат това с расата и пола [5]. По-късно други автори използват различни определения, чийто анализ позволява да се открият няколко характерни за ейджизма компоненти: когнитивен компонент (убеждения и стереотипи за възрастните хора); афективен компонент (негативни чувства и отношение към възрастните хора); поведенчески компонент (дискриминационно поведение и практики) [18; 20].

Съществува дискусия при представяне на понятията "ейджизъм" и "възрастова дискриминация". Някои автори ги използват взаимозаменяемо, а други като характеризиращи се с определено ниво на обобщеност и специфика. В този контекст ейджизмът се интерпретира като по-широко по съдържание понятие, отнасящо се до негативните убеждения и нагласи за възрастните хора и за процеса на стареене (когнитивен и афективен компонент), които след това се предметят в конкретно дискриминиращо поведение и практики (поведенчески компонент). Убежденията и нагласите се формират в определена културна среда, а дискриминиращото поведение се интерпретира в техния контекст [11; 19]. Днес определенията за ейджизъм и възрастова дискриминация разглеждат предразсъдъците и дискриминиращото поведение, като обхващащи всички възрастови групи. Хората в напреднала възраст са склонни да интернализират негативните виждания и определения за тях и да реализират поведение, отговарящо на очакванията на дискриминиращите ги, като по този начин утвърждават съществуващите стереотипи и собственото си дискриминиране [10].

В съответствие с равнищата на реализиране на възрастовата дискриминация са обособени следните видове: структурна възрастова дискриминация (формирани в обществото негативни нагласи, убеждения, предразсъдъци и използвани дискриминационни практики); организационна възрастова дискриминация (ейджистки политики и практики, реализирани от държавни и недържавни институции); междуличностна възрастова дискриминация (отразява дискриминационните взаимодействия между индивидите); личностна възрастова дискриминация (интернализирани от личността ейджистки стереотипи и въздействието им върху вътрешната среда). Интернализирането на ейджистки стереотипи в определена културна среда допринася за формиране на оценка за себе си, която влияе върху психосоциалното функциониране на личността [13]. Тази

концепция се допълва с виждането, че резултатите от този процес могат да въздействат негативно и върху индивидуалното здраве [12].

3. Антидискриминационна ориентация на социалната работа със стари хора

Социална работа със стари хора е едно от направленията с приоритетно значение в условията на демографски промени и на сериозни биопсихосоциални предизвикателства пред възрастното население. Изследователите я определят като отговорна в професионален план подкрепа, ориентирана към: развитие на капацитета и подобряване на функционирането на старите хора и техните семейства за справяне с възникнали трудности и проблеми; стимулиране на ефективното и хуманното оползотворяване от старите хора и техните семейства на предоставяните ресурси и услуги от системите за подкрепа; посредничество за реализиране на връзка на старите хора със системи, осигуряващи ресурси, услуги и възможности; принос към развитието и усъвършенстването на социалната политика за подкрепа на хората през целия живот [4; 6]; зачитане на човешкото достойнство, неограничаване на активността и автономността и недискриминиране. Важен в ценностен и технологичен план е антидискриминационният компонент в това определение, който е в съответствие с актуални политики и практики в областта на социалните дейности [20]. В ценностен, професионално-етичен и методически план социалната работа отхвърля възможността социалният работник да дискриминира своите клиенти по определен признак, включително и на основата на възраст, но изследванията показват, че подобни отклонения не са чужди на практиката. В периода от началото на 70-те години на XX век до началото на XXI век са осъществени редица изследвания в областта на социалната работа със стари хора, в които се открояват следните основни проблеми, имащи отношение към възрастовата дискриминация [3; 9; 14; 16; 17]: наличие на дефицити в реализирането на основни моменти от работното взаимоотношение в резултат на фактори, повлияни от напредналата възраст на клиентите; контролиране и ограничаване на достъпа на потребителите до необходими ресурси и непредоставяне на тях и на близките им пълна информация за целия спектър от предоставяни услуги; фокусиране на социалните работници в по-голяма степен върху експертните знания за сметка на разбиране на позицията на потребителите и на силните им страни, в резултат на което процесът на оценяване се приема като унижителен и с акцент върху неработоспособност, ограничения и патологични характеристики на старостта; съсредоточаване върху събирането на информация и отразяването ѝ в документация, оставящо усещане в потребителите за зависимост и подценяване на способностите и възможностите в резултат на предразсъдъци; липса на съпричастност към проблемите, наличие на предпазливост и страх, които на по-късен етап от работното взаимоотношение се засилват и корелират с ейджистки предразсъдъци и стереотипи; конструиране на работното взаимоотношение и властовите му аспекти в посока към контролиране на достъпа на потребителите до ресурси, което създава условия за отчуждаване, пренебрегване на права и налагане на позиции; стереотипизиране на старите хора като "депресирани", "сенилни", "нелечими" и "неподвижни"; разглеждане на заболяванията, физическите и когнитивните дефицити като присъща и непрекъсната част от процеса на стареене, имащо потискащо и дискриминиращо въздействие и ограничавашо активността на старите хора при справяне с възникнали трудности; обясняване на собствени ейджистки нагласи и предразсъдъци с грешки в поведението на старите хора и с пропуски в реализираните от тях задачи; сблъскване с физически и когнитивни ограничения при старите хора, водещо до безсилие, апатия и презрение или до ейджистки предразсъдъци, отстъпващи по интензивност само на расистките; съчетаване на ейджизъм със стереотипизиране на основата на влошено здраве (healthism).

Резултатите от представените изследвания разкриват наличието на елементи на потискане и дискриминация в помагащото взаимоотношение, които създават затруднения при реализиране на антидискриминационните и антипотискащите перспективи в социалната работа. Това изисква провокиране на критичното професионално мислене и търсене на подходящ отговор на въпроса: Какво е въздействието на такъв тип ценностна система и методически подход на социалния работник върху резултатите от дейността му с потребителите на социални услуги?

Откритите в изследванията проблеми в значителна степен се отнасят и за социалната работа със стари хора у нас. Това ни позволява да представим следните основни моменти, ориентирани към задълбочено осмисляне и интегриране в теорията и практиката на социалната работа, за да се предотврати възрастова дискриминация при предоставянето на социални услуги за стари хора: разглеждане на възрастните хора като хетерогенна група с многообразие и различия в индивидуален и личностен план (променливост в характеристики, интереси и възможности) и утвърждаване на практики, непренебрегващи индивидуалността и личностното своеобразие; насърчаване на социалната привлекателност на общността на старите хора и създаване на възможности за поемане на продуктивни социални роли, допринасящи за преодоляването на негативните стереотипи и предразсъдъци; компетентно анализиране на теми-табу за старостта и стареенето (смърт, загуба, влошено здраве, сенилност и др.); предоставяне на възможност на потребителя за вземане на решение в области на всекидневния живот в съответствие с потребностите, способностите и компетенциите, а не от позициите на възрастта; ефективната подкрепа на стари хора и активното стареене трябва да се свързват с проява на чувствителност към способността и компетентността за търсене на баланс между зависимост и независимост, контрол и самоконтрол при всеки клиент, без фокусиране единствено върху възрастта; възрастовата дискриминация може да придобива различни и трудно разпознаваеми форми, което изисква от социалните работници да изследват собствените си нагласи и предразсъдъци към старостта и стареенето; социалните работници трябва да се предпазват от използване на понятието "възраст" като обяснителна променлива и предположение, а да базират своето професионално поведение и отношение върху доброто познаване, както на здравето и активното, така и на патологичното стареене и свързаните с него дисфункции; ейджистките митове за нивата на компетентност и капацитет на старите хора са широко разпространени, което изисква използването на индивидуален подход и прецизна оценка на възможностите за постигане на определено ниво на независимост; наличието на многообразие при стареенето и в опита на старите хора е свързано с различни практики на социална работа, които трябва да се подкрепят от позициите на отворения подход и да се обвързват с ангажимент за противопоставяне на ейджистките нагласи и стереотипи и възрастовата дискриминация; анализирането на политики и практики с индикации за възрастова дискриминация и осъществяването на действия за тяхното предотвратяване и неутрализиране трябва да става в контекста на виждането, че всеки е склонен към ейджистки нагласи и предразсъдъци, но той трябва да притежава потенциала и способността да им се противопоставя и да се променя и развива в позитивна насока.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Демографската ситуация в страната определя необходимостта от повишаване на геронтологичната компетентност на индивидуално и организационно равнище в сферата на социалните дейности, за да се отговори своевременно на актуални образователни, професионални и обществени потребности и да се създадат необходимите условия за предоставяне на ефективни социални услуги. В този контекст открояването на антидискриминационната перспектива в социална работа

със стари хора изисква провеждането на повече изследвания и дискусии по проблема за възрастова дискриминация в професионалната дейност на помагащите специалисти.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Национална работна програма по участието на Република България в Европейската година за активно стареене и солидарност между поколенията - 2012.

[2] Предложение за Директива на Съвета за прилагане на принципа на равно третиране на лицата без оглед на религиозна принадлежност или убеждения, увреждане, възраст или сексуална ориентация. <http://ec.europa.eu>.

[3] Allen, I., Hogg, D., and Peace, S. (1992). *Elderly people: choice, participation and satisfaction*. London. Policy Studies Institute.

[4] Berkman, B., Dobrof, R., Harry, L., & Damron-Rodriguez, J. (1997). *Social work*. In S. M. Klein (Ed.). *A national agenda for geriatric education: White papers* (pp. 53–85). New York: Springer.

[5] Butler, R. N. (1987) *Ageism*. In *The Encyclopaedia of Aging*. (2006). Springer Publishing Company, Inc., New York.

[6] Chapin, R., & Cox, E. O. (2001). *Changing the paradigm: Strengths-based and empowerment-oriented social work with frail elders*. *Journal of Gerontological Social Work*, 34(3/4), pp. 165–181.

[7] European Commission. *Active ageing and solidarity between generations – A statistical portrait of the European Union 2012*. Luxembourg: Publications Office of the European Union 2011.

[8] European Union: *Perceptions, Experiences and Attitudes*. Report on the Special Eurobarometer 317, Field Work: May-June 2009, Publication: November 2009.

[9] Harding, T. (1996) *The standards we expect: what service users and carers want from social services workers*. London. NISW.

[10] Hausdorff, J., Levey, B., & Wei, J. (1999). *The power of ageism on physical function of older persons: Reversibility of age-related gait changes*. *Journal of the American Geriatrics Society*, 47, pp. 1346–1349.

[11] Hewstone, M., 1989. *Causal Attribution: From Cognitive Processes to Collective Beliefs*. Oxford: Basil Blackwell.

[12] Kenny, H. (2011). *Ageism in America: An Important Public Health Issue*. *Aging In America*. San Francisco: American Society on Aging.

[13] Levy, B. (2009). *Stereotype Embodiment : A Psychosocial Approach to Aging*. *Current Directions in Psychological Science* , 332-336.

[14] Mayer, J.E. and Timms, N. (1970) *The client speaks: working class impressions of casework*. London. Routledge Kegan Paul.

[15] Nelson, T. D. (Ed.). (2002). *Ageism: Stereotyping and prejudice against older adults*. Cambridge, MA: MIT Press.

[16] Nelson, T.D. (2005). *Ageism: Prejudice Against Our Feared Future Self*. *Journal of Social Issues*. 61 (2), pp. 207-221.

[17] Nocon, A. and Qureshi, H. (1996) *Outcomes of community care for users and carers*. Buckingham, OU Press.

[18] Ragan, A.M., Bowen, A.M. (2001). *Improving Attitudes Regarding the Elderly Population: The Effects of Information and Reinforcement for Change*. *The Gerontologist*. 41, pp. 511-515.

[19] Ray, S., Sharp, E. and Abrams, D. *Age Concern England and University of Kent. Centre for the Study of Group Processes (2006) Ageism: a benchmark of public attitudes in Britain*, London, Canterbury: Centre for the Study of Group Processes.

[20] Thompson, N. (2001). *Anti-discriminatory practice (3rd ed)*. Basingstoke: Palgrave. Macmillan.

За контакти:

Доц. д-р Сашо Нунев, Катедра "Обществено здраве и социални дейности",
Русенски университет "Ангел Кънчев", тел.: 0886/802 466, e-mail: snunev@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.